

ÁNGELES EGIDO LEÓN*

Manuel Azaña, a kevésbé ismert értelmiségi

Manuel Azaña, a II. Spanyol Köztársaság első, 1931 és 1933 közötti miniszterelnöke, majd később, 1936-tól 1939-ig elnöke tevékenységének van egy oldala, amelyet – talán egyedülként – figyelmen kívül hagytak a történészek vagy – enyhébben szólva – nincs eléggé föltárva. Valószínűleg erőteljes politikusi életműve vetett rá árnyékot. Pedig annak a megállapítása, hogy nagy szónok, a viták középpontjában álló politikus és érzékeny lelkű ember volt, nem jellemzi őt kellőképpen, ha nem vesszük figyelembe, hogy a politikába belekeveredett értelmiségi, vagy ha úgy tetszik: értelmiségi alkatú politikus volt. Ez a kettősség, és az, hogy esetenként melyik oldal kerekedett fölül benne, többé vagy kevésbé más republikánus értelmiségiek esetében is fennállt, ám csak keveseknél olyan intenzív formában, mint Azañánál. És a kérdés indokoltasága egyenes arányban növekszik azzal a szélesedő polémiaiával, amely életéről és munkásságáról folyt és folyik.

Politikusi elhivatottságú értelmiségi, vagy értelmiségi vénájú politikus

Azaña, ez vitathatatlan, élete nagy részét intellektusának ápolására és gyarapítására áldozta, a szó legszélesebb értelmében. Ne felejtjük el, hogy már ötvenéves volt, amikor a hatalom közelébe jutott. Élete ad-

* Ángeles Egido León a híres madridi távoktatási egyetem, az UNED-Madrid (Universidad Nacional de Educación a Distancia) professzora, számos jelentős történelmi munka, köztük a polgári republikánus Manuel Azañáról szóló eddigi legteljesebb életrajzi monográfia (*Manuel Azaña. Entre el mito y la leyenda*. Junta

digi évtizedeit alapján véve tisztán értelmiségi tevékenységnek szentelte, és csak utóbb derült ki, hogy ezzel jövőbeni politikai munkásságát alapozta meg. Ezekben az évtizedekben tanulmányokat folytatott, szellemi megnyilvánulásokra reagált, számos cikket publikált, közzétett egy regényt és írt egy színdarabot. Azt se felejtjük el, hogy beszédeit már életében könyv formában publikálták, de azt sem, hogy 1926-ban irodalmi díjban részesítették *Don Juan Valera élete* című regényéért. Ezt a tevékenységet, részben más formákban, aktív politikus korában sem hagyta abba. Fáradhatatlanul „írkált tele” papírlapokat jegyzeteivel, följegyzéseivel. Emellett naplóját is vezette, amelynek kötetiben alapján véve a hatalommal szerzett tapasztalatait taglalta.¹ Az írás kétségtelenül egyfajta terápia volt számára. A legnehezebb pillanatokban is írt, még hozzá nemcsak emlékirataihoz szolgáló gondolatfoszlányokat vagy magát a *Memoriast*, hanem szabályos műveket, amelyekben gondolatmeneteit rögzíti vagy politikai véleményét fejt ki. Ilyen a *Barcelonai lázadásom* (1934 októberének katalóniai eseményeiről) vagy a *Benicarlói virrasztás* (a polgárháborúra adott reflexióként).²

Mindezek ellenére életének erről a részéről megoszlanak a vélemények, még ha végül azoké látszik is fölülkerekedni, akik szerint Azaña az értelmiségi és a politikus szimbiózisának tökéletes példája volt. Innen származik ennek a tanulmánynak a címe is. Azaña ugyanis nemcsak rosszul ismert értelmiségi volt (és sok tekintetben ma is az): értelmiségi tevékenységének és formálódásának ez a nem ismerete hovatovább már politikai szerepének horderejét kisebbiti, amelyre pedig szellemi erőfeszítése elsősorban irányult. Ezen túl az sem kétséges, hogy ha fő munkái eljutottak is a nagy publikumhoz, és neve képes is vonzani az olva-

de Castilla y León, Valladolid, 1998. 469 p.) szerzője. Ez a munka különös aktualitást nyert a spanyol republikanizmus kettős évfordulója alkalmával: 2006 áprilisában volt 75. éve a Második Köztársaság kikiáltásának, júliusban pedig 70. évfordulója az 1936–1939-es polgárháború kirobbanásának. A fenti tanulmány előadás formájában először a madridi Círculo de Bellas Artes *Manuel Azaña: toll és szó* című előadásorozatban hangzott el 2000. december 11-én, Azaña halálának 60. évfordulóján.

¹ Ennek bizonyítására elég fölserolni még kiadatlan *Emlékeztetőit* (*Apuntes de memoria*), illetve kommentárokkal és jegyzetekkel ellátott háborús naplóját és levelezését (*Guerra civil [mayo 1936–1937]* és *Cartas [1938–1939–1940], seguidos de comentarios y notas*. Edición al cuidado de Enrique de Rivas. Pre-Textos, Valencia, 1990.). Természetesen említendő háborús emlékiratainak két kötet is. (*Memorias políticas y de guerra*. Crítica, Barcelona, 1978. 1–2. k.)

² *Mi rebelión de Barcelona*, illetve *Velada de Benicarló*. Mindkettő szerepel Azaña *Összes Műveiben*. (*Obras Completas*. Edición y prólogos de Juan MARICHAL. Oasis, México, 1966–1968. 1–4. k.) Később megjelentek ennek madridi kiadásaiban is. (Giner, 1990; Castalia, 2005.)

sók és a nézők egy részét,³ kifejezetten értelmiségi pályáját kevéssé ismerik. Annak ellenére így van, hogy ez az arca hosszú időn át formálódott, és több irodalmi műfajon ívelt át, a regénytől a drámáig, a naplótól az igényes újságírásig, nem beszélve a tanulmányokról, az irodalmi kritikákról, a fordításokról, no meg ragyogó, mindenki által felsőfokban dicsért szónoklatairól, amiről legjobb beszédeinek nagyfokú ismertsége és idézettsége tanúskodik.

Azaña első irodalmi kalandozásai még ifjúságára, Alcalá de Henaresben, ebben a Madridhoz közeli városkában töltött időszakára nyúlnak vissza. Itt született 1880-ban, és itt töltötte életének egy jelentős szakaszát. 1897-ben, amikor a Szent Ágoston-rendiek egyeteméről⁴ távozik, és visszatér szülővárosába, azonnal egy helyi folyóirat, a *Brisas de Henares* (Henaresi Szelek) munkatársa lesz, amelyet barátainak egy csoportja ad ki. Salvador Rodrigo álnéven satirikus hangnemű, kritikus cikkeket ír a helyi eseményekről és állapotokról. Ez a munkája addig tart, ameddig tanulmányai máshova nem szólítják: jogi diplomamunkáját Zaragozában védi meg. Doktori címre később, már Madridban tesz szert, és itt telepszik le 1898 őszén. Részt vesz Francisco Giner de los Ríos előadásain, amelyek nagy benyomást tesznek rá. Kapcsolatba lép a Szabad Oktatás Intézete (*Institución Libre de Enseñanza* – ILE)⁵ köreivel, ám nem kötődik hozzájuk szorosán.⁶ Ezekben az években élvezi is az életet: ez az a korszak, amelyet Juan Marichal úgy jellemez, mint a „jómódú úrfiét”.⁷

Ennek dacára a fiatal Azaña mégis magába szívott valamit a Giner-től hallottakból és az ILE-ből. Ez fölfedezhető doktori téziseiben, amelyeket a Madridi Egyetemen védett meg 1900 júniusában, a pillanathoz nagyon is illő címmel: *La responsabilidad de la multitudes* (A sokaság

³ 1980-ban például, születésének 100. évfordulóján a Centro Dramático Nacional bemutatta Azaña *Benicarlói virasztás* című drámáját, a madridi Teatro de Bellas Artesben, José Antonio Gabriel y Galán, illetve José Luís Gómez rendezésében. A darabot, amely a november 3-i bemutatótól egészen 1981 derekáig műsoron maradt, a közönség, de a kritika is meleg fogadtatásban részesítette.

⁴ Az intézmény most az El Escorial kolostorrészében működik.

⁵ Az ILE-t Gumersindo de Azcárate és Francisco Giner de los Ríos hozta létre, ismert tudósok és professzorok közreműködésével, akiket az első köztársaságot (1873–1874) követő 1875-ös Borbón-restauráció egyik első lépéseként megfosztottak egyetemi katedrájuktól. (*A ford. megjegyzése.*)

⁶ Ezt a kapcsolatot elemzi Ángeles EGIDO LEÓN: *La cultura institucionalista, Azaña y la Segunda República*. In: Manuel SUÁREZ CORTINA (szerk.): *La Institución Libre de Enseñanza. Ciencia, cultura y política en la España liberal*. (Sajtó alatt.)

⁷ Juan MARICHAL: *La vocación de Manuel Azaña*. Alianza, Madrid, 1982 [első kiadás 1972]. Ugyanettől a szerzőtől: *El intelectual y la política en España, 1898–1936: Unamuno, Ortega, Azaña y Negrín*. C. S. I. C., Madrid, 1990.

felelőssége). Ez a korai munkája egy tehetségről tanúskodó, de nem túl gondos, annotált bibliográfia volt. A vizsgált munkákból viszont azt a következtetést vonta le, hogy a tömegeknek megvan a képességük a főhatalom gyakorlására. Ezért elismeri azt a jogukat, hogy a politikai élet és a történelmi események szubjektumaivá legyenek, cáfolva állítólagos felelőtlenységüket, amely, úgymond, a képzettség hiányából és az egyénnek a tömeg soraiban élvezett anonimitásából eredne. A munka mondanivalója egybehangzik a korabeli reformista liberalizmus elveivel, amely irányzathoz később csatlakozik. Ennek a felfogásnak a forrása Azaña esetében az adott pillanatban csakis az ILE egyik vezetője, Gumersindo de Azcárate munkáinak az ismerete volt és lehetett.

Ez az igyekezet arra, hogy a tömegeket bevonja a demokratikus politizálásba, megjelenik *La libertad de asociación* (Egyesületi szabadság) című, 1902-ben a Jogi Akadémián tartott előadásában is. Ez az előadás már a maga korában sem maradt visszhangtalan. Az *El Imparcial* (A pártatlan) című újság, akkoriban a legnagyobb példányszámban megjelenő napilapok egyike, nemcsak ismertette a tartalmát, hanem hetekig húzódó vitát is nyitott róla. Ez a visszhang egyáltalán nem különös, mivel Azaña személyiségének egy másik, kevésbé ismert oldalára utal, és pedig jogi végzettségére.⁸ Hatalmi pozícióba jutása után kortársai gyakran megcsodálták azt a könnyedséget, amellyel megoldást talált mások által már megoldhatatlannak minősített problémákra. Ám ez a látszólagos könnyedség egyrészt korábban szerzett speciális képzettségéből származott, másrészt abból, hogy életéből sok évet fordított politikai kérdésekre adható értelmiségi reflexiók kialakítására. Legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ez a képessége korábban belső sajátsága volt, nyilvánosan csak a hatalomba jutva alkalmazhatta.

Még ebben a korszakban sem feledkezik meg értelmiségi hivatásáról, amikor pedig alapjában véve azzal foglalatatoskodik, hogy helyet teremtsen magának szakmájában. Nagybátyja, Félix Díaz-Gallo, aki famulusnak behozza egy jólmenő fővárosi ügyvéd, Luis Díaz Cobeña irodájába, egyszersmind bevezeti egy madridi folyóirat, a *Gente vieja* (Öregek) szerkesztőségébe. A folyóirat munkatársának, hogy megfeleljen a lap címében fogalmazott követelménynek, legalább ötvenévesnek kellett lennie. Azañát „tisztületbeli öregként” fogadják be. Megszokott álnevén, Salvador Rodrigoként publikál. Írásaiban a képviselőházat, mindenekelőtt

⁸ Erről lásd Antonio PAU PEDRÓN: *Azaña jurista*. Ministerio de Justicia, Madrid, 1990.

pedig a madridi Ateneót ábrázolja, ahol meglehetősen sok időt tölt.⁹ Nem éppen dicsérő hangnemben ír róluk, mint olyan helyekről, ahol „hazudoznak, hogy elüssék az időt, morgolódnak, anélkül hogy harapnának, politizálnak minden átütő erő nélkül, végül aztán elrendezik a földgolyó sorsát, és rendet tesznek a világmindenségben, két korty kávé és kétszippantásnyi szivarfüst közben”.¹⁰ Még messze volt attól, hogy átérezze mindazt, amit az Ateneo valójában jelentett neki, mind politikai, mind szellemi vonatkozásban.

Politikai felröppenésének kezdetei

Amikor már minden nevetésesnek tűnt számára, váratlanul úgy dönt, hogy visszatér Alcalába, tudomásul véve, hogy a család jövedelmei megcsappantak és nem folytathatja zabolátlan fővárosi életét. Az ez után következő hat év szinte fehér folt az életrajzán. Tudható azonban, hogy ez az időszak nem volt teljesen terméketlen. Végül is nem vesztegette az idejét. Írt egy – mindaddig elő nem került – regényt. Gyarapította tudását, hogy – a francia mellett, amelyet már jól tudott – olvashasson és fordíthasson angol szövegeket. Mindenekelőtt pedig sejtethető, hogy igyekezett újból meghatározni helyét az életben. Végére is elege volt a madridi úri fiú szerepéből, viszont kudarcot vallott abban, hogy ezt a jó családból való vidéki fiatalember pozíciójával cserélje föl, miután ez iránt a helyi társaság nem mutatott megértést. Erre az időszakra tehetőek első irodalmi próbálkozásai. Ekkoriban kezdett kibontakozni politikusi elhivatottsága és létesített először kapcsolatot szocialistákkal, közelebbről Antonio Fernández Querrel. Ő az alcalái városi tanács szocialista képviselője volt, egyidejűleg egy tíznaponta megjelenő folyóiratot is szerkesztett, a *La Avispát* (Darázs), amely a helyi igazgatás bírálataira összpontosított.

Azaña közben folyamodványt adott be, hogy nevezzék ki segédhivatalnoknak az Igazságügyi Minisztérium irányítása alatt álló Nyilván tartási Hivatalba. 1910-ben ez megtörtént, a negyven folyamodó közül az 1-es sorszámmal. Ez rangos intézmény volt. A jelentkezőnek

⁹ Az Ateneo de Madrid a fővárosi értelmiség legszínvonalasabb művelődési központja, rendszeres kulturális tevékenységének helyszíne volt.

¹⁰ Manuel AZAÑA: *Obras completas*. I m. I. k. 49.

¹¹ Ernesto GIMÉNEZ CABALLERO: *Manuel Azaña. Profecias españolas*. Prólogo de Jean BÉCARUD. Turner, Madrid, 1975. (Eredeti kiadása: 1932.) Giménez Caballero katolikus közíró, majd a falangizmus élvonalbeli ideológusa volt.

idegen nyelv tudásáról kellett bizonytságot tennie, ami akkoriban nem volt gyakori. A fizetés is bőkezű volt, amit Azaña ekkori életstílusa bizonyít, aki immár 31 évesen végleg Madridban telepszik le. Nyugodt, kényelmes életvitelre rendezkedik be. Ebből gyártja korai biográfusa a „barlanglakó”, illetve a „komor hivatalnok” mítoszát, aki gyűlöletet táplál és távol marad a közügyektől.¹¹ A tárgyilagos megközelítés azonban sokkal mozgalmasabb életvitelt mutat. Ezekben a Miguel Primo de Rivera diktatúrája előtti években Azaña két alkalommal utazik Párizsba. Belép a Reformista Pártba.¹² Az Ateneo titkárává választják. Ellátogat a háborús frontra. Két ízben is indul választáson. Közzéteszi a francia katonapolitikáról írott munkáját. Megjelenik fordítása *A Biblia Spanyolországban* című (később tárgyalandó) munkáról, hazai és külföldi folyóiratokban publikál. Mindebből korántsem egy unalmas bürokrata arcéle bontakozik ki.

Életének ez az időszak 1911. szeptember 25-ével véget ér. A Továbbképzési Tanács (*Junta de Ampliación de Estudios*) odaítéli neki az év elején kérelmezett ösztöndíjat, amellyel a polgári jogot tanulmányozhatja Párizsban. Novemberben elindul a francia fővárosba, amelynek majdani életútjára meghatározó befolyása lesz. Itt kezdi vezetni naplóját.

Párizst roppantul élvezte, a szó legszélesebb értelmében. Nagy sétákat tett, szabad utat engedve „mozgáshóbortjának”. Múzeumokat látogatott, rengeteget olvasott, autodidaktaként válogatva olvasmányait. Mindez erősen megnövelte önbizalmát, mélyítette műveltségét. Rendszeresen küldte beszámolóit egy madridi napilap, a *Correspondencia de España*, később az *El Imparcial* és az *España* című folyóirat számára is, amely akkor a legrangosabbnak számított. (Később a barátjával [utóbb sógorával], Cipriano de Rivas Cheriffel közösen alapított *La Plumá*ban – A Toll – is publikált francia tárgyú elemzéseket.) Elsősorban a szomszédos ország életének időszerű eseményeit kommentálta, elmélyedve az ottani társadalmi modell tanulmányozásában, amely mindig is vonzotta.

1912-ben tért vissza Madridba. Ettől kezdve a fővárosban tevékenykedett, mindenekelőtt az Ateneóban. A híres kultúrcentrumban az idők során szinte minden lehetséges pozícióban megfordult, az egyszerű tagtól az elnöki székig. A kettő között volt raktáros és a Titkárság vezetője is. Ez utóbbi tisztségre 1913-ban választotta meg az akkor Romanones gróf vezette Intézményi Tanács, amelynek tagjai között olyan

¹² A Partido Reformista 20. század eleji, a liberalizmus balszárnyát alkotó polgári párt. (A ford. megjegyzése.)

személyiségek voltak, mint Augusto Barcia, Ramón Pérez de Ayala és Rafael Sánchez Ocaña.¹³ Feladatát komolyan vette, nagy akarással és valódi személyes odaadással vetette magát a munkába. Az Ateneóban töltött éveit a szemtanúk eltérően értékelték. Ellenlábasai szerint diktátorként viselkedett, rászolgált az „Ezredes” jelzőre. Hívei azt hangsúlyozzák, hogy rendbe hozta az épületet, rövid idő alatt leküzdötte az Ateneo gazdasági nehézségeit, amelyeket az előző elnöktől, Segismundo Morettől örökölt.¹⁴ Annyi biztos, hogy a nagyhírű intézményt kívül-belül átalakította és korszerűsítette. Az épület megszépült, működése átszerveződött, a tagdíjakat gondosan beszedte, és letörlesztette a házat terhelő kölcsönöket. A legfőbb azonban, hogy az Ateneót a politikai és a kulturális tevékenység valódi központjává változtatta. Idővel, különösen amikor az Ateneo és a kormány elnökségét már egyidejűleg látta el (első ízben 1931 és 1933 szeptembere között vezette a kormányt), meglehetősen ellenérzéseket váltott ki magával szemben. Az ateneisták összeférhetetlenséget és mesterkedéseket vetettek a szemére. 1932-ben egy, lemondását indokló följegyzésében igyekezett megmagyarázni különleges viszonyát az Ateneóhoz. Mindezek dacára a Tanács 1935. december 10-ére összehívott rendkívüli ülésén a vezető testület örökös tiszteletbeli tagjává választotta, olyan időszakban, amikor pedig a nagypolitikában már (és még) ellenzékben volt. Az Ateneo arra is szolgált számára, hogy formába öntse politikai krédóját. Itt fedezte fel magában – és látták meg benne mások – szónoki tehetségét; itt alakította ki politikai nyelvezetét. Itt tanulta meg ésszerűen védelmezni eszméit nagy súlyú vitaellenfelekkel szemben, már abban a helyzetben, amelyet Spanyolország számára 1914 után a világháború kirobbanása teremtett. Ezzel volt kapcsolatos a frontokon tett látogatása, és szenvedélyes részvétele a háború jellegéről folytatott vitában. Ez tetőpontját 1917-ben érte el, amikor a német hadiflotta elindította a semleges hajók elleni torpedómadadásait, és blokád alá vette a félsziget kikötőit. Ezzel súlyosan sértette Spanyolország gazdasági és kereskedelmi érdekeit. Azaña ebben a vitában olyan elkötelezetten vett részt, hogy ez több volt pártja álláspontjának fegyelmezett képviselőténél. Már 1916-ban lángoló beszédet mond a madridi Palace Szállóban. Októberben Párizsba megy. Ekkor látogatja meg a frontokat egy spanyol bizottság egyik veze-

¹³ Romanones gróf a Liberális Párt egyik vezetője. Külügyminiszteri, igazságügy-miniszteri és miniszterelnöki tisztséget is betöltött. Augusto Barcia később a második köztársaság külügyminisztere, Pérez de Ayala elismert szépirodalmi volt, Sánchez Ocaña a kor jeles filozófusa.

¹⁴ Segismundo Moret a Liberális Párt neves politikusa, több ízben kormányfő.

tőjeként, amelynek elnöke Alba hercege, tagjai pedig Ramón Menéndez Pidal, Jacinto Octavio Picón, Américo Castro, Miguel de Unamuno, Rafael Altamira, valamint több katalán író és publicista.¹⁵ Visszatérése után benyomásait a *Bulletin Hispanique* hasábjain teszi közzé. Az Ateneóban *Reims és Verdun* címmel tart beszámolót, majd ugyanott 1917. május 25-én egy beszédet, amely kulcsfontosságú világosan frankofil álláspontjának megértése szempontjából. Ez *A germanofilia indítékai* című traktátum, amelynek óriási visszhangja volt, feltárja, milyen messzemenő már ekkor az elkötelezettsége. Már világosan dinasztiaellenes, habár még nem kifejezetten republikánus.¹⁶

1917 szeptemberében ismét a frontra utazik, ezúttal az olaszokhoz, akik nem szeretnék, ha őket kevésbé kedvelnék, mint a franciákat, és ezért ugyancsak meghívtak egy spanyol küldöttséget. A carsói frontot látogatják meg, korábban Ausztriához tartozó területen. Azañán kívül a csoport tagja Américo Castro, Luis Bello újságíró, akkoriban parlamenti képviselő is, Santiago Rusiñol katalán festő és Unamuno.

Oroszországnak a háborúból való kiválása után a szövetségesek helyzete rosszabbodott. Azaña Itáliából is küldött néhány beszámolót az *El Liberal*nak. Ám mire visszatértek Madridba, az olasz fronton már bekövetkezett a caporettói katasztrófa¹⁷ – az események időszerűtlenné tették írásait. Ekkoriban az *El Imparcial*ban megjelent cikkei jól tükrözik a szituáció változását. A szövetségesek oldalán kifejtett propagandája három előadásában tetőzik. Ezeket 1918-ban, az Ateneóban tartotta. Ezek szolgálnak 1919-ben megjelent első könyvének (*Tanulmányok a francia politikáról. A katonapolitika*) alapjául.¹⁸ Ebben fejti ki *nemzet-koncepcióját*. Renan nyomdokain halad: szerinte a nemzet mindennapos népszavazás. Ebben az írásban teljesednek ki a tömeg felelősségéről korábban kifejtett gondolatai. Ezúttal azt hangsúlyozza, hogy csakis egy valóban demokratikus rendszer teszi lehetővé az egyéni vélemény sza-

¹⁵ Alba hercege (Jacobo Stuart Fitz James) nagybirtokos és konzervatív politikus, később, 1937-től 1945-ig Franco kormányának londoni nagykövete. Menéndez Pidal történész, a több mint negyvenkötetes *Spanyolország története* című sorozat fő szervezője és társszerzője. Picón esztéta és képzőművészeti kritikus. Castro filozófus és történész, a „világspanyolságról” folytatott viták egyik fő szereplője. Unamuno költő, esztéta és filozófus, a híres „98-as nemzedék” kiemelkedő tagja; Altamira y Crevea a spanyol középkor nagy kutatója.

¹⁶ Los motivos de la germanofilia. In: *Obras Completas*. I. m. I. k. 140–157.

¹⁷ 1917 őszén az olasz hadsereg által elszenvedett, kis híján a front teljes összeomlásához vezető súlyos vereség. (*A ford. megjegyzése.*)

¹⁸ Manuel AZAÑA: *Estudios de política francesa contemporánea. La política militar*. Saturnino Calleja, Madrid, 1919.

bad kinyilvánítását, és alakítja az állampolgárt a politika felelős, cselekvő szubjektumává, arra készítve őt, hogy résztvevője legyen és vállaljon felelősséget az alakításában. Megfogalmazódnak itt a hadseregnek a társadalomban játszott szerepéről alkotott nézetei is, amelyek később, amikor hadügyminiszter lett, híres katonai reformjában öltöttek testet. Eszerint a hadseregnek távol kell tartania magát a politikától.

A francia tapasztalat

Azaña ebben az időszakban már kiábrándult a Reformista Pártból, és elhatározta, hogy szakít vele. Visszavonulását ismét francia élmények motiválják. Miután nyugodt meglepéssel vette tudomásul a szövetségesek győzelmét, elhatározta, hogy újra bejárja az immár elnéptelenedett frontokat. Erre 1919 februárjában újabb ösztöndíjat kért az Állami Továbbképző Tanácstól. Egy évet akart Párizsban tölteni, hogy befejezze a francia politika tanulmányozását, s hogy első könyvéhez két újabbat írjon, és pedig a választási rendszerről és a laicizmusról. Ezzel lezárhatna volna könyvciklusát a 19. századi francia politikai intézményekről. Szeptemberben, amikor az első kötet már az utcán van, újra folyomodik, ám kiderül, hogy abban az évben nem osztanak ösztöndíjakat. Mégis, mintha a gondviselés lépne közbe, megkapja egy napilap, az *El Fígaro* megbízását. Ez a lap nem sokkal korábban indult Madridban francia szubvencióval és propagandacélzattal, hogy bemutassa az Elzász és Lotaringia Franciaországhoz való visszacsatolása utáni első pillanatokot.

1919 októberében tehát ismét úton van Párizsba, ezúttal barátja, Rivas Cherif társaságában. Onnan küldi tudósításait az *El Fígaro*-nak, de az *El Imparcial*-nak is dolgozik. Közelről tanulmányozza a háborús pusztulás nyomait, és elhatározza: amíg csak lehet, Párizsban marad. Cipriano megtakarításából, illetve a saját cikkeiért és némely fordításokért kapott pénzből meg tudják hosszabbítani ott-tartózkodásukat. Így alkalmuk nyílik, hogy közvetlen közelből kísérjék figyelemmel a decemberi parlamenti választást. Ez azonban, Azaña óhajaira és reményeire egyaránt rációfolva, nem a baloldal győzelmét hozza, hanem a diadalittas nacionalista többségét. Ő úgy képzelte, hogy a háborús győzelem majd ismét megerősíti a demokratikus intézményeket, előmozdítja a politikai és a szociális haladást. Franciaországban azonban erősebb a nacionalista érzelmek és a bolsevizmustól való félelem hatása, amit a jobboldal gátlástalanul használt föl a választási harcban, árkot ásva a franciák között. 1920-ban Azaña számos cikket tesz közzé, amelyekben fölülvizi-

gálja a franciák háborújáról korábban levont következtetéseit.

Némileg kiábrándultan tér vissza Spanyolországba, bár újra szinte mellé vágja az előnytelen kontraszt a párizsi élettel. Igaz, ezt az érzést megédesíti, hogy kezd testet öltetni egy dédelgetett régi eszméje arról, hogy folyóiratot indíthat. Ő és Rivas Cherif – Amós Salvadornak, az egykori liberális miniszternek a jóvoltából, aki nagylelkűen átengedi nekik ötszáz pezetas képviselői honoráriumát – 1920 júniusában indítja el a már említett *La Pluma* folyamát. Ezt a folyóiratot elejétől a végéig a két jó barát szerkeszti. A „szerkesztőség” és a „kiadóhivatal” egyaránt Azaña magánlakása, az Hermosilla utcában, a Salamanca kerület kellős közepén. Maguk írják, csomagolják és postázzák a kiadványt. Azaña találja ki a minden szám homlokán szereplő mottót: „La pluma es que asegura castillos, coronas, reyes/ y la que sustenta leyes.”¹⁹ Ez jellemzi a folyóirat formáját és tartalmát is, amely az első számtól főszerkesztőjének az iróniáját dicséri. Kezdetben kétezer példányt nyomtatnak belőle. Eladási árából (számonként két pezeta) és egyéb bevételekből igyekeznek fedezni a munkatársak tiszteletdíját.

A folyóirat éppen három évet élt meg. Utolsó száma – egy Ramón del Valle Inclánnak²⁰ szentelt különszám – 1923 januárjában jelent meg. Önzetlen közreműködését akarták elismerni vele. A *La Pluma* szinte kizárólag irodalmi folyóirat volt. A Regina kávéház asztaltársaságának számos tagja publikált a hasábjain. Politikai irányultságát Azaña szabta meg, aki az *Időszerűtlen lapok* című rovatot vezette. Ezt klasszikus spanyol szerzők idézeteiből állította össze, amelyek meglepően rímelték a pillanatnyi politikai helyzetre. Az idézeteket maga válogatta, tanúságot téve komoly irodalmi tájékozottságáról. A *La Pluma* nemzetközi kitekintése is nyomon követhető könyvkritikáiban és külföldi folyóirat szemléiben, amelyeket rendszerint Rivas és Azaña készített.

A lap irodalmi szempontból fontosabb kiadvány volt, mint gondolhatnánk. Nemcsak azért, mert a kor értelmiségének olyan kiemelkedő alakjait szólaltatta meg, mint Valle Inclán, Unamuno, Juan Ramón Jiménez, Américo Castro, Ramón Pérez de Ayala, Federico García Lorca, Alfonso Reyes vagy José Moreno Villa.²¹ Azért is, mert tanúsítja Azaña megalapozott műveltségét, politikai tájékozottságát, azt, hogy mennyire tisztában volt azzal, mi történik a világban. Recenzióiból kiderül: is-

¹⁹ „A toll szilárdítja meg a kastélyokat, a koronákat és a királyokat, és támasztja alá a törvényeket.”

²⁰ Az 1890-es évektől alkotó kiemelkedő spanyol író. (*A ford. megjegyzése.*)

²¹ Jiménez a 20. század egyik nagy spanyol költője, 1956-os irodalmi Nobel-díjas. Moreno Villa a korban ismert író és költő.

merete, hogy mi látott napvilágot, nemcsak Spanyolországban, hanem rajta messze túl, Európa és Amerika államaiban, és nem csak az irodalomban. Hogy ezt érzékeltessük, érdemes megemlíteni néhányat. Ilyen volt John Maynard Keynes *A békekötés gazdasági következményei* című híres munkájáról készített recenziója. „Egyszerű formában és nyugodt hangon – írja róla 1920-ban – megkerülhetetlen igazságokat fejt ki.” Erősen foglalkoztatták a hispán Amerika témái is. Kommentálta Manuel Ugarte *A spanyol Amerika jövője* (La porvenir de la América española) és Carlos Pereyra *Spanyolország műve Amerikában* (La obra de España en América) című könyvét, amely utóbbi módfelett dicsérte az Újvilág spanyol örökségét. Érdekesek Luis Araquistain *A yanqui veszedelem* (El peligro yanquie) című könyvéről megfogalmazott következtetései az új, erős nemzet képviselte fenyegetésről, amely a háború végén emelkedett föl, és nem volt hajlandó belépni a Népszövetségbe. Összesen tizenöt recenzió szerzője volt. Emellett a *La Plumá*ban nyolc egyéb írást is közzétett El Paseante en la Corte (Udvarban sétáló) álnéven. Tizenkét jelentős cikket más álnéven (Cardenio) közölt. A folyóiratban látott napvilágot *El jardín de los frailes* (A barátok kertje) című regényének egy része is. A cikkeket 1930-ban *Plumas y palabras* (Tollak és szavak) című kötetében is közreadta.²²

Ugyanezekben az években tárult föl Azaña egy másik, szintén alig ismert arca: a fordítóé. Két nyelvet ismert, a franciát (erről mindenki tud), de az angolt is (amiről kevesebben tudnak). Ekkoriban bízta meg őt Alberto Jiménez Fraud, a Residencia de Estudiantes (a rangos központi diákkollégium) igazgatója, hogy ültesse át spanyolra George Borrownak, egy angol utazónak *La Biblia en España* (A Biblia Spanyolországban) című könyvét. Borrow Mendizábal²³ idején járt Spanyolországban, hogy az angol Bible Society megbízásából terjessze az Újszövetség köteteit. Emellett azonban úti élményeiről is színes képet rajzolt. Ez a könyv sokáig a Spanyolországról kézen-közön forgó sztereotípiák hordozója maradt külföldön. Azaña nagy kedvvel dolgozott a könyvön, a fordítás 1921-ben jelent meg. Utóbb ugyanennek a szerzőnek *Los Zincali* (A cigányok) című könyvét is ő ültette át spanyolra.²⁴

²² *El jardín de los frailes*. Imprenta Sáenz Hermanos, Madrid, 1927; *Plumas y palabras*. Compañía Iberoamericana de Publicaciones, Madrid, 1930. Újabb, hozzáférhető kiadások: az előbbi El País, Madrid, 2003; az utóbbi Crítica, Barcelona, 1976.

²³ Juan Álvarez Mendizábal 1835–1836-ban volt pénzügyminiszter, majd miniszterelnök; nevéhez nagy horderejű polgári reformok fűződnek. (A ford. megjegyzése.)

²⁴ *Los gitanos de España*. Ediciones La Nave, Madrid, 1932. (Újban: Editorial Portada, Sevilla, 2000.) Az El País című lap 2000. augusztus 26-án egészoldalas recenzióban magyarázta el a mű keletkezését, és

Nem sokkal később megürrült az *España* című folyóirat főszerkesztői posztja, és Azañát kérték föl, hogy vállalja a vezetését. Ez után hat hónapon át egyidejűleg igazgatta a *La Pluma*t és az *Españát*. Az utóbbinál nem akármilyen elődököt váltott: közvetlenül Luis Araquistaint,²⁵ aki viszont a filozófus Ortega y Gassetől vette át a vezetést. Az *España* magát „a reformizmus orgánusaként” jellemezte, tehát a Reformista Párthoz állt közel. Mellette sorakozott föl a monarchiával szemben kritikus, de még nem egyértelműen republikánus értelmiség túlnyomó része. Ha tehát a *La Pluma* Azaña intellektuális énjének a fóruma volt, az *España* politikai törekvései kiteljesedésének nyitott teret. Itt fejtette ki liberalizmusának alapelveit. Harmincöt közleménye jelent meg benne, nem számítva Berenguer tábornok könyvéhez írott széljegyzeteit, illetve Joaquín Costáról és Ganivetről írott tanulmányait.²⁶

1924-ben azonban, néhány hónappal a diktatúra bevezetése után, a folyóirat az adósságok és a cenzúra szorításában kénytelen volt beszüntetni a tevékenységét. Ettől kezdve Azaña a diktatúra 1930 eleji bukásáig már csak külföldön jutott publikációs lehetőséghez. Immár nyíltan republikánus alapállásból több harcos írást bocsátott útjára. Ebben megelőzte más nemzedéktársait, például Ortégát, aki a diktatúrában eleinte még a restauráció korai politikájának egyfajta újjászületését vélte fölfedezni. Azaña első ilyen cikke, a *La dictadura en España* (A diktatúra Spanyolországban) a francia *Europe* 1923. novemberi, majd a Buenos Aires-i *Nosotros* (Mi) 1924. január–áprilisi számában látott napvilágot, aláírás nélkül. Igen kemény politikai esszé volt ez a király és a diktátor, Miguel Primo de Rivera ellen, de az ország más erőit is ostromozta, amelyek támogatták a diktatúrát. A második, teoretikusan jóval fontosabb írás az *Apelación a la República* (Felhívás Köztársaságért). Ebben olyan programmal lépett elő, amelyet jóval később republikánus kormányok élén bont majd ki. Ez a demokráciára, a demokratikus rendszerre helyezi a hangsúlyt, amelyben valóban kibontakozhat a liberalizmus és minden, ami vele jár: a parlamentarizmus, az általános választójog, a

emlékezett szerzőjére, ám anélkül, hogy a fordítót megnevezte volna, noha ez a kötetben, kissé eldugva, de szerepelt.

²⁵ Araquistain a spanyol szocialista mozgalom fordulatot életű publicistája és politikusa. Életéről magyarul lásd Marta BIZCARRONDO: Luis Araquistain (1886–1959). In: *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1988*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 181–185. (A ford. megjegyzése.)

²⁶ Dámaso Berenguer a diktatúra bukása után XIII. Alfonz által kinevezett miniszterelnök. Costa a korban jellemző „megújító” (*regeneracionista*) áramlat kiemelkedő, sok tudományban járatos közírója. Ángel Ganivet költő a „98-as nemzedék” egyik alapítója. (A ford. megjegyzése.) Azaña Costáról szóló írásait lásd *Obras Completas*. I. m. I. k. 557–567.

szabadságjogok és a politikai pártok. A harmadik az *Un año de dictadura* (Egy év diktatúra), amelyet az *Europe* 1924. novemberi és 1925. februári számai hoznak. Ezt az írást is átveszi a *Nosotros* 1925 februárjában. Bár ezek az írásai igen fontosak Azaña későbbi politikai tevékenységének megalapozása szempontjából, a spanyol közvéleményhez, amelyhez szóltak volna, akkor lényegében nem jutottak el. A *Felhívás* alig terjedt, a külföldön megjelent írások visszhangtalanul maradtak.²⁷

A politikai körülmények láttán kiábrándul, megcsömörlik, reményét veszti. Még az is megfordul a fejében, hogy visszatér Alcalába, kéri rendelkezési állományba helyezését, és családi otthonába bezárkózva az írásnak él. 1925 saját bevallása szerint is életének addigi legszomorúbb éve volt. Ám egyszersmind döntő, katartikus év is. Ekkor bízzák meg egy munkával, amely nagy irodalmi kielégülést okoz neki. Jegyzeteket kell készítenie a *Pepita Jiménez*hez, Juan Valera²⁸ híres regényéhez, amely a Spanyol Klasszikusok Könyvtára sorozatában várt kiadásra. Szenvedélyesen vetette bele magát a munkába, amely szinte „elnyelte”. Rivas Cherif – aki ismerte Valera lányát, Carment – arra biztatta, hogy írjon a szerzőről életrajzot is. Valóban, egy országos irodalmi pályázatra benyújtotta *Vida de don Juan Valera* (Don Juan Valera élete) című kéziratát. 1926. május 12-én egy zsűri, amelynek Pedro Salinas és Gerardo Diego is tagja volt, országos irodalmi díjban részesítette.²⁹ Bár a jutalom nem járt a kiadás kötelezettségével, Azaña tovább dolgozott művén. Ennek dacára azokban az években csak három fejezete jelent meg: Valera Oroszországban (1926), Pepita Jiménez regénye (1927) és Valera Olaszországban (1929).

1926 nyarán egy pályázat elbírálása ügyében Burgosba kellett utaznia. Utána papírra vetette benyomásait a lepusztult Kasztíliairól, gondozatlan, romba dőlt művészeti kincseiről, a romokról és a piszokról, egy elbeszélésben, amely majd csak 1937-ben lát napvilágot *Viaje de Hipólito* (Hipólito utazása) címmel. Az ódon kasztíliai város keserédes benyomást tett rá. Miközben undort keltett benne a szellemi szegénység, a provinciális élet, elragadtatta a táj, amely ismét – ’98-as örökség! – Spanyolországról szóló reflexiókra készíti. Burgosi emlékei közül kiemel-

²⁷ Az említett Azaña-szövegek közül a *La dictadura de España* olvasható: *Obras Completa*. I. m. I. k. 541–554.; az *Apelación a la República*: uo. 555–556. (teljes szövege: Aguilar, Madrid, 1990); az *Un año de la dictadura* Vicente-Alberto SERRANO–José María SAN LUCIANO (szerk.): *Azaña*. Escasal, Madrid, 1980. 121–158.

²⁸ Valera ismert 19. századi író és irodalomtudós, a Szabad Oktatás Intézetének professzora. Azaña róla szóló életrajzi ihletésű szépirodalmi műveit lásd *Obras Completas*. I. m. I. k. 917–1058.

²⁹ Salinas és Diego a spanyol értelmiségiek „1927-es nemzedékével” indult költők. (A ford. megjegyzése.)

kedik látogatása a félig romokban heverő gótikus fresdelvali kolostorban, amely mély hatást tesz rá. Újra magával ragadja az ódon kövek romantikája, amely később befejezetlen regénye, a *Fresdeval* írására készíti. Ebben a városban és környékén szerzett benyomásait írta le, a fikció szabadsága kedvéért a helységnévből kihagyva az első „l” betűt.³⁰

Ezekben a hónapokban bontakozik ki szerelme Dolores de Rivas Cherif iránt, amely megjelenik *La Corona* (A koszorú) című drámájában is. Egyelőre, 1927-ben *Pepita Jiménez regényét* publikálja. Ebben a magáéhoz hasonló helyzetet ír le: főhőse beleszeret egy nőbe, akinél kétszerre idősebb. Ugyanebben az évben adja közre *A barátok kertjét*. A dicsérő bírálatok, amelyeket a mű kap, elegendők hozzá, hogy ismét fontolóra vegye, két hivatása közül melyiket válassza. Ezzel a regénnyel kapcsolatban sokszor emlegetik írásainak önéletrajzi jellegét. Nem vitás: irodalmi munkáiban Azaña önmagát keresi, mintha fikció mögé kellené bújni. *A barátok kertjében* nem nehéz felismerni El Escorialban töltött éveinek újjáteremtését, a kitalált személyek mögött rejtőző valóságokat. Ilyesmit nemzedékének más tagjai is tettek. (A legismertebb eset Pérez de Ayala AMDG-jéé.³¹) Azaña Juan Valeráról írott tanulmányai is tükrözik személyes élményeit, ahogy beleszeretett legjobb barátjának hűgába, aki csaknem a lánya lehetett volna. A *Koszorúban* is, amelyet egyvégtében írt meg 1928 februárjában, Dolores iránti szerelme ölt testet, akivel a következő évben valóban összeházasodik. A darab színházművészeti szempontból nem túl sikeres. Kitűnően mutatja viszont tépelődéseit, hogy mit érzett a lány iránt, s azt is, mennyire aggódott, vajon meg tud-e felelni a szerelem támasztotta követelményeknek.

Maga Azaña, amint ez érthető, igyekszik tagadni ezt az azonosítást. Így ír *A barátok kertjéről*: „Az egyik dolog, ami meglep, hogy ezt afféle szó szerinti önéletrajznak fogják föl, kámforban őrzött emlékiratnak. S hogy nem látják benne a fikció szerepét, az alkotást (ha ez a szó itt nem túl súlyos) a témához, az érzésekhez való viszonyulásban”.³² Ezt az érzést realizmusának tulajdonítja, amellyel sikerült beoltania színművét. Úgy gondolja, talán regényt kellett volna írnia belőle, a címlapján a „regény” felirattal, hogy senki se essen tévedésbe. Ami a *Ko-*

³⁰ Manuel AZAÑA: *Fresdeval (novela)*. Szerk.: Enrique de RIVAS; bevezető: José María MARCO. Pre-Textos, Valencia, 1987.

³¹ Utalás Pérez de Ayala A. M. D. G. (*[A]d [M]a[iorem] D[ei] G[loriam]*) – *la vida en un colegio de Jesuitas* című művére. (Isten nagyobb dicsőségére. Élet egy jezsuita kollégiumban.) (*A ford. megjegyzése.*)

³² *Cartas, 1917–1935 (inéditas)*. Manuel Azaña–Cipriano de Rivas Cherif. Szerkesztette, bevezette és a jegyzeteket készítette Enrique de RIVAS. Pre-Textos, Valencia, 1991. 71–72. (1927. szeptember 4-i levél.)

szorút illeti, ezt menyasszonyának ajánlotta. (Az esküvő előkészületei 1928 júniusában kezdődtek.) A színműről csak annyit írt, hogy februárban alkotta meg, „húsz nap délutánján és estéin, egyfolytában, megszakítás, vagdosás és ragasztgatás nélkül”.³³ Bár jó kritikákat kapott (1930-ban adta közre), és elolvasták a legjobb akkori színésznők, köztük Margarita Xirgu, Cipriano színtársulatának primadonnája, és mindkettejük jó barátja, valamint Irene López de Heredia, csak 1931 decemberében került színre. Azaña azonban egyáltalán nem volt elégedett az eredménnyel.³⁴

A „tolltól” a „szó” felé. A politika fölülkerekedése

Akkoriban a politika már forrponton volt. A monarchia bukása közeli nek látszott, a Köztársaság közeledte a levegőben lógott. Az Ateneóban tevékenyen szervezkedtek, hogy ez valóra váljon. 1930. június 18-án választják Azañát az intézmény elnökévé. Az Ateneo már valósággal a hiányzó parlament pótlékává vált. Július folyamán a republikánusok itt jöttek össze, hogy „összeesküdjenek”. Itt határozták el, hogy mindenkiket összehívni San Sebastiánba.³⁵ Itt tartották üléseiket szeptembertől a Forradalmi Bizottság tagjai. Itt alakult meg októberben, a katonákkal és a szocialistákkal folytatott kapcsolatfelvétel nyomán a Köztársaság leendő árnyékkormánya. Itt döntöttek úgy, hogy az eredetileg október végére tervezett felkelést novemberre halasztják. A jacái kísérlet kudarcá³⁶ viszont Azañát arra kényszerítette, hogy egy időre eltűnjön a politikai körforgásból. Felröppent a hír, hogy Párizsban van, valójában Madridban rejtőzködött, sógora házában. S miután nyomasztotta a bezártság, ekkor írta meg a *Fresdevalt*.

A kolostor neve (immár „l” nélkül), amelyet, mint láttuk, 1926-os burgosi tartózkodása idején ismert meg, kínálta a címet regényéhez. Ez egyfajta leszámolás alcalái múltjával és ottani társaságával. Ettől még fikció maradt, nagyon tizenkilencedik századi regény, ráadásul kissé

³³ Manuel AZAÑA: *Memorias*. I. m. I. k. 352–353. (1931. december 18–21-i bejegyzés.)

³⁴ Uo. 353–354.

³⁵ Ebben a városban határozták el Azaña vezetésével 1930. augusztus 17-én, hogy felkeléssel döntenek meg az alkotmányosság visszaállítása ügyében tétlenkedő királyságot, és alakították meg a későbbi első köztársasági kormány előképét, a Forradalmi Bizottságot.

³⁶ Jaca aragóniai város helyőrsége dekonspiráció miatt úgy döntött, hogy két nappal hamarabb, december 12-én kel föl. Megmozdulását leverték, vezetőit kivégezték, az országos akció a katonai mozgósítás miatt hamvába holt. (A ford. megjegyzése.)

visszafogott, de erotikus színezettel. A *realis* Spanyolországot írja le benne, amilyenek ő látja, a sorok között éreztetve iránta érzett különös imádatát-gyűlöletét. José Carlos Mainer *A barátok kertje* gondolatainak további kibontását véli fölfedezni benne. Ha előbbi regényében az eszméket és az érzelmeket önéletrajzi elemekkel szőtte össze, a *Fresdevalban* „az ország élete egy szeletének történelmi alapzata” elevenedik meg, „amely amazt értelmezi”. A bemutatott két család (a Budia és az Anguix) élete, amelyeket Azaña regényében szembeállít, bármennyire a fikció gyümölcsei, olyan, mintha az akkori Spanyolország öltene testet bennük: az egyik elszánt karlista és klerikális, a másik liberális és életigenlő.³⁷ Azaña emellett fölhasználta az apja, Esteban Azaña Catarineu által írt, *Alcalá de Henares története* című regényhez gyűjtött érdekes adalékokat is. Jean Bécarud azt hangsúlyozza, hogy a két család és a körülöttük mozgó emberek viszálkodásainak légkörében élő város jelképesen a „két Spanyolországot” testesíti meg. Úgy látja, valójában ez a *Fresdeval* mondanivalójának tengelye. S bár Azaña egyértelműen érzékelteti a táborok egyike iránti rokonszenvét, a regény mégiscsak amellett tanúskodik, hogy a két Spanyolország együttélése az antagonizmusok dacára lehetséges. Bécarud elmélyed a szépíró Azaña elemzésében is, összevetve őt nemzedékének más tagjaival és egyéb kortársaival. Még azt is megkockáztatja, hogy a *Fresdeval* egyes oldalain Azaña fölülmúlja Valle Inclánt, sőt mesternek bizonyul a legspanyolabb műfajban, a „nemzeti epizódok” fölidézésében.³⁸

Ám a *Fresdeval* befejezetlen maradt. A Köztársaság kikiáltása 1931 áprilisában lehetővé tette, hogy Azaña elhagyja rejtekhelyét. „Őszinte sajnálattal” mondta sógorának: „még egy hónap szobafogság, és befejeztem volna.”³⁹

Ettől kezdve, mint tudjuk, nyakig merül a politikába. Ám még ez sem készíti arra, hogy föladjja értelmiségi-szerzői arculatát. Sőt: politikai tevékenysége maga is fontos írások forrásává lesz. Ilyen a *Mi rebelión de Barcelona* (Barcelonai lázadásom) című kis kötet. Ezt 1934. őszi bebörtönzése idején írta, amikor október elején jelen volt a grófság fővárosá-

³⁷ José Carlos MAINER: Manuel Azaña o el uso confesional de la escritura. In: *Azaña*. Catálogo de la Exposición del Palacio de Cristal de Madrid (noviembre 1990–enero 1991). 196., 198.

³⁸ Jean BÉCARUD: *Una novela inacabada de Manuel Azaña. Fresdeval*. In: Vicente-Alberto SERRANO–José María SAN LUCIANO: i. m. 348., 356., 354. – A „nemzeti epizódok” műfajának nagymestere az esztétáink által olykor „spanyol Jókainak” nevezett Benito Pérez Galdós volt, aki száz kötetben, ilyen összefoglaló címmel örököltette meg a 19. század spanyol eseményfolyamát. (*A ford. megjegyzése.*)

³⁹ Cipriano de RIVAS CHERIF: *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña*. Oasis, México D. F., 1961. 183.

ban, ahol Luis Companys, a Generalitat⁴⁰ elnöke kikiáltotta a Katalán Államot („Estat Catalá”), a „Spanyol Szövetségi Köztársaság” keretében. Későbből ide sorolható a *Velada de Benicarló* (Benicarlói virrasztás) is. Ez éleslátásról tanúskodó párbeszédés reflexió a polgárháborúra, amelyet az 1937-es anarchista felkelés napjaiban vetett papírra.⁴¹ Nem feledkezhetünk meg már említett *Memorias políticas y de guerra* (Politikai és háborús emlékeim) című köteteiről sem, amelyeket ugyancsak hatalmon lévő politikusként írt. Ami az utóbbit illeti, fölhívnam a figyelmet arra, hogy Azaña ezt nem emlékiratként, még kevésbé naplóként írta, noha rendszerint így emlegetik. Valójában ez egyfajta eseménynaptár, ebbe tűzdeli bele naponta szerzett benyomásait, találkozásait és álláspontját azokkal az eseményekkel kapcsolatban, amelyek intézésében éppen elmerült. Hogy ezt alátámasszuk, elég arra utalni – erre nem figyeltek föl kellően –, hogy Azaña kizárólag akkor írt, amikor kormányon volt. A *Memorias*ból hiányzó időszakok hajszálpontosan azok, amikor nem viselt kormánytiszséget.⁴²

Nem szeretném úgy befejezni ezt az írást, hogy ne említeném *Azaña mint szerző* jellegzetességeit. Ez három vonásban ragadható meg leginkább. Ezek: a stilisztikai tisztaság, a tárgyával való maradéktalan logikai és mentális azonosulás, illetve a nyelvi megbízhatóság. Az első mély, a klasszikusokon formálódott irodalmi műveltségéből ered. A másodikról bármely olvasó megbizonyosodhat, aki közelebbi ismeretségbe kerül írásaival, és látja: milyen könnyedén azonosul azzal, amiről ír, és mindig azt írja, amit érez. A harmadik is szembeötlő: szóhasználatának pontossága, nyelvének gazdasága, az, hogy milyen nehéz „üres frázisokat vagy töltelékszavakat találni szövegeiben”.⁴³ Eredeti kéziratot naplónak olvasása, amelyeket nemrégiben találtak meg, és az Országos Történelmi Levéltárban (*Archivo Nacional Histórico*) helyeztek el, lehetővé teszi, hogy magunk is hozzátegyük: Azaña valóban egyvégtében írt, törlés, beszúrások nélkül, jól olvasható, mondhatni, elegáns betűkkel, hihetetlenül kifejező szóhasználattal és a gondolatfűzés nagyfokú pontos-

⁴⁰ Generalitat az autonóm Katalónia tartományi kormánya. A „grófság” a barcelonai provincia történelmi neve (*Condado*). (A ford. megjegyzése.)

⁴¹ Manuel AZAÑA: *Velada de Benicarló. Diálogo de la guerra de España*. Editorial Castalia, Madrid, 1974.

⁴² Ezt mutatja a három, nemrégiben előkerült „elrabolt” füzet is. Manuel AZAÑA: *Diarios 1932–1933. Los „cuadernos robados”*. Bevezető: Santos JULIÁ. Crítica, Barcelona, 1997. – A füzetek kalandregénybe illő sorsáról lásd a kötet magyar nyelvű ismertetését. HARSÁNYI Iván: Manuel Azaña: „Az elrabolt füzetek.” *Klió*, 1992/2. 119–122. (A ford. megjegyzése.)

⁴³ JOSÉ PEÑA GONZÁLEZ: *Manuel Azaña, el hombre, el intelectual y el político*. Fundación Colegio del Rey, Alcalá de Henares, 1991. 54–56.

ságával. Nem tartózkodik régies szavak, vagy épp ellenkezőleg, hétköznapi kifejezések alkalmazásától, sem angol vagy francia szavak beiktatásától, de mindig a maguk helyén, túlzásba nem vitt módon. Az eszme és a kifejezésmód összhangban van nála.

Azaña tehát kétségtelenül jó író, legfőképp pedig nagy műveltségű ember volt, kiművelt észjárással, és ügyesen forgó tollal. Szinte minden műfajban alkotott: írt tanulmányt, regényt, színdarabot (csekély sikerrel), újságcikkek garmadáját, prózát, irodalomkritikát, naplót, leveleket, életrajzot. Így hát nem a véletlennek köszönhető, hogy 1926-ban odaítélték neki a Nemzeti Irodalmi Díjat. Fordításai is ismertek. Ő ültette át spanyolra (Borrow említett munkája mellett) Giradoux, Voltaire, Alfredo de Vigny, és Chesterton különböző írásait.⁴⁴ Ám politikusi tevékenysége végül felülkerekedett irodalmi hajlamain, még ha ezekkel sosem hagyott is föl teljesen.

Fordította: Harsányi Iván

⁴⁴ Azaña tizenöt nagyobb írást fordított le. Ezek teljes felsorolását lásd Enrique de RIVAS: *Comentarios y notas a „Apuntes de memoria...”* című, korábbi hivatkozásban szereplő írásában (243–244.). Lásd még José MONTERO: *El drama de la verdad en Manuel Azaña*. Universidad de Sevilla, 1979. 79–95. Ő megemlíti Cendrarsnak a néger kosztumbrizmusról szóló munkáját, amelyet szintén Azaña fordított. (*Antología negra*. Cénit, Madrid, 1930.) Valójában az utóbbi fordítás elsősorban arra szolgált, hogy biztosítsa párizsi létfenntartását 1929 utolsó és 1930 első hónapjaiban. Ugyancsak Azaña írói tevékenységével foglalkozik Jesús FERRER SOLÀ: *Manuel Azaña: una pasión intelectual*. Antrophos, Barcelona, 1991.